

УДК 94:347.961] (477.73-21) «1866/1917»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/27.204051>

Наталія ШЕВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6570-4944
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна) srebro777981@gmail.com

З ІСТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО НОТАРІАТУ (1866–1917 РР.)

У статті розглядається проблема становлення і розвитку нотаріату в Миколаєві протягом другої половини XIX – на початку XX ст. Визначається історія виникнення нотаріату, показано, як змінилося становлення і функціонування нотаріату після прийняття Положення про нотаріальну частину 14 квітня 1866 р.

Згідно з Положенням, нотаріат був виділений у самостійний, порівняно незалежний від судової частини інститут із досить широким колом повноважень. Утворивши орган публічної діяльності, держава спробувала гарантувати йому точне і певне становище в громадському і суспільному ладі, упорядкувати здійснювані нотаріальні дії та встановити свій контроль шляхом реєстрації угод із нерухомим майном.

Відповідно до Положення у столицях, губерніях і повітових містах, а в разі потреби і в повітах почали відкривати нотаріальні контори. У роботі зосереджена увага на виникненні та роботі нотаріальних контор у м. Миколаєві. Також зазначено імена нотаріусів, адреси їхніх контор та сферу їхньої діяльності.

Встановлено основні причини збільшення кількості нотаріальних контор. Зокрема, це було пов'язано, по-перше, з економічним розвитком Миколаєва і, по-друге, з кількістю здійснюваних нотаріусами однієї контори нотаріальних актів.

У цій статті визначено основні вимоги до осіб, що займалися нотаріальною діяльністю у згаданий період. Окрім того, що нотаріус мав складати іспит, вміти вести діловодство, мати відповідний вік, ці особи мали вносити грошову заставу (до 25 тис. крб у столицях, до 15 тис. крб у губернських містах та до 10 тис. крб у повітах).

Встановлено обов'язки та сферу діяльності нотаріусів міста Миколаєва. Зазначені нотаріуси займалися вчиненням таких актів: заставні, купчі, дарчі, духовні, роздільні акти, акти про підтвердження права власності на нерухоме майно, договори, довіреності тощо.

Найголовнішою функцією нотаріусів було вчинення угод із нерухомим майном. При кожному окружному суді утворювався нотаріальний архів, де зосереджувалися всі документи щодо угод із нерухомим майном округу. Усі молодші нотаріуси зобов'язані були щорічно надсилати свої книги в архів.

Ключові слова: нотаріат, положення, нотаріальна контора, нотаріус, нотаріальні акти.

Nataliia SHEVCHENKO,
orcid.org/0000-0002-6570-4944
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History
Petro Mohyla Black Sea National University
(Mykolaiv, Ukraine) srebro777981@gmail.com

FROM THE HISTORY OF MYKOLAIV NOTARY (1866–1917)

The article deals with the problem of formation and development of a notary in Mykolaiv during the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. The history of the notary's origin is determined and there are shown the changes in the formation and functioning of the notary after the adoption of the Regulations on the Notary Part on April 14, 1866.

According to the Regulations, the notary was distinguished into an autonomous, relatively independent from the judicial part of the institute with a rather wide range of powers. Creating a body of public activity, the state tried to guarantee this body an accurate and definite position in the public and social order; to arrange the notarial actions that are carried out and to establish its control by registering real estate transactions.

In accordance with the Regulations in the capitals, provinces and county towns, and if it is necessary in the counties the notary offices were opened. The work focuses on the emergence and functioning of notary offices in Mykolaiv. There were also indicated the names of notaries, the address of their offices and the sphere of their activity.

The main reasons for the increase of the number of notary offices have been identified. In particular, it was connected, firstly, with the economic development of Mykolaiv and, secondly, with the number of notarial acts carried out by notaries of each office.

This article defines the basic requirements for persons engaged in notarial activities during this period. Except that notary was required to be of a certain age and to know the basics of paperwork, and to take the exam, these persons had to make a cash deposit (up to 25 thousand rubles in capitals, up to 15 thousand in provincial cities and up to 10 thousand in counties).

Duties and sphere of activity of notaries of Mykolaiv were defined. These notaries were engaged in the following acts: mortgages, bills of sale, gifts, wills, separate acts, acts confirming the ownership of real estate, contracts, power of attorney, etc.

Key words: notary, regulations, notary office, notary, notarial acts.

Постановка проблеми. У сучасних умовах необхідність демократизації політичної системи суспільства і потреби в модернізації його економічної сфери визначають підвищену актуальність вивчення всіх питань і проблем, пов'язаних із розвитком громадянського суспільства та правової держави. Нотаріат нині не є суто юридичним органом, він виступає як система захисту прав та законних інтересів громадян. Поняття «нотаріат» походить від латинського слова «note», що в перекладі означає «знак». Історія нотаріату тісно пов'язана з розвитком цивільного обороту. Нотаріат виник як інститут, покликаний захищати приватну власність і забезпечувати безперечність майнових та інших прав учасників торгових та інших угод.

Постановка проблеми. Важливим питанням історії миколаївського нотаріату в II половині XIX – на початку XX ст. є розуміння того, з якого моменту нотаріат став офіційним законодавчим органом, а дії та рішення осіб, що здійснювали нотаріальну діяльність, є правовими. З огляду на економічну та соціальну ситуації в Миколаєві у другій половині XIX ст. постає логічне питання, чи була потреба в нотаріусах і яку роль вони відіграли в місті.

Мета статті полягає у висвітленні історії виникнення та функціонування нотаріату в м. Миколаєві у 1866–1917 рр., а також у визначенні основних вимог та обов'язків нотаріусів і особливостей діяльності нотаріальних контор у м. Миколаєві в II половині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Як інститут права нотаріат з'явився в Стародавньому Римі у III ст. до н. е. Перша згадка про професію «табеліонів» мала місце за часів римського імператора Костянтина (316 р. до н. е.). Це були особи, які не були державними службовцями, але під контролем держави складали за винагороду юридичні акти, судові папери, проекти правочинів. Саме цей найдавніший інститут придбав пізніше назву «нотаріат» (Олейнова, 2004: 13). Після падіння Західної Римської імперії (476 р.) інститут нотаріату, отримавши у Франції, Італії й Німеччині широку організацію з боку законодавця, разом із римським матеріальним правом був акцептований та асимільований європейськими народами (Нелін, 2013: 15).

У процесі визначення місця нотаріату в контексті розвитку права України необхідно пам'ятати, що цей інститут формувався як складова частина національної правової культури. Вважається, що нотаріальна діяльність на території України розвивалась у контексті західноєвропейських тради-

цій. Не варто забувати, що окремі регіони України розвивались у різних умовах формування права і перебували під впливом правових систем інших держав. Зокрема, зі сходу – Росії, заходу – Австро-Угорщини, Литви, Польщі, південного заходу – Туреччини (Єфіменко, 2010).

Входження України до складу Російської імперії призвело до запозичення російського суспільно-державного інституту нотаріату в нашу країну. Згодом вона дедалі більше втрачала риси автономії, на її території запанували російські закони, а організація та зміни в нотаріальній справі проводилися за загальнодержавними нормативними актами (Давиденко, 2010: 25).

У першій половині XIX ст. функції нотаріату визначалися частиною 1 тому X Зводу законів Російської імперії. Нотаріально оформлялися не тільки купівля–продаж, але й міна нерухомого майна (міна рухомого майна не вимагала письмової форми договору). У роки правління Миколи I при палатах цивільного суду (у повітах – при повітових судах) існували особливі «кріпосні відділення», що склалися з кріпосних писарів і наглядачів. Їм доручалося укладання відповідних актів, які вносилися в «доповідну книгу», що надходила на розгляд до суду.

Криза судової системи, що болісно відчувалася в усіх прошарках суспільства, змусила прискорити розробку нового законодавства про судову устрій і процес, покликаний визначити основні засади майбутньої судової системи, в тому числі й нотаріату, оскільки його реформування було складовою частиною зазначених перетворень. Відсутність точних постанов про порядок визначення нотаріусів, відмінність їх від маклерів, порядок посвідчення в особистості сторін і достовірності актів, а з іншого боку – складність кріпосного порядку, у зв'язку з властивими дореформним судовим установам зловживаннями і тяганиною, робили реформу нотаріальної справи настійно необхідною (Афанасьєва, 2014: 18–20).

29 вересня 1862 р. Олександр II затвердив «Основні положення про перетворення судової частини в Росії», що містили і концепцію перебудови нотаріату. Пункт 9 «Основних положень» поставив перед Другим відділом імператорської канцелярії завдання скласти проект Положення про нотаріальну частину (ЦДІА України. Ф. 485, оп. 1, спр. 15473, арк. 38; Долинська, 2017: 13).

Згідно з Судовими статутами, затвердженими 20 листопада 1864 р., нотаріуси перебували при судових установах (ст. 11). У ст. 420 цього документа говорилося: «У столицях, губернських і повітових містах, а в разі потреби і в повітах,

перебувають нотаріуси, які завідують, під наглядом судових місць, вчиненням актів та іншими діями з нотаріальної частини на підставі про них положення». Таким чином, нотаріат повністю увійшов у систему судів Російської імперії (Афанасьєва, 2014: 20).

У Російській імперії нотаріат як правовий інститут у вигляді, що наближається до сучасності, з'явився після затвердження Положення про нотаріальну частину 14 квітня 1866 р., коли було видано низку нормативних актів, покликаних регулювати окремі аспекти діяльності нотаріусів та порядок введення в дію цього Положення (ЦДІА України, Ф. 485. Оп. 1. Спр. 15473. Арк. 39–51). У його основу лягли нотаріальні положення трьох держав: Франції від 16 березня 1803 р., Австрії від 21 травня 1855 р. і Баварії від 1861 р., зміст яких найбільше відповідав традиціям і потребам держави (Денисюк, 2012: 98). У процесі складання Положення були використані деякі російські законодавчі акти: Загальне положення про селян, що вийшли з кріпацтва, Загальна постанова про губернії, Звід законів цивільних, Торговий статут, Вексельний статут, Статут про мита.

Положення про нотаріальну частину було надруковано в ч. I т. XVI Зводу законів Російської імперії. Воно містило 217 статей, з яких: ст.ст. 1–41 – про влаштування нотаріальної частини, ст.ст. 42–56 – про нотаріальні архіви і старших нотаріусів, ст.ст. 57–64 – про нагляд за нотаріусами та їхню відповідальність, ст.ст. 65–192 – про правовий статус і порядок дій молодших і старших нотаріусів, ст.ст. 192–217 – про нотаріальні витрати (Ахмедов, 2007: 20).

Згідно з Положенням, нотаріат був виділений у самостійний, порівняно незалежний від судової частини інститут із досить широким колом повноважень. Утворивши орган публічної діяльності, держава спробувала гарантувати йому точне і певне становище в громадському і суспільному ладі, упорядкувати здійснювані нотаріальні дії та встановити свій контроль шляхом реєстрації угод із нерухомим майном (Олейнова, 2004: 46).

Відповідно до Положення у столицях, губерніях і повітових містах, а в разі потреби і в повітах почали відкривати нотаріальні контори. Нотаріуси призначалися головами судової палати за поданням голів окружних судів. Згідно зі ст. 1 Положення, нотаріуси перебували при окружних судах. Завідування нотаріальною частиною під наглядом судових місць доручалося нотаріусам і старшим нотаріусам, які очолювали нотаріальні архіви. Старший нотаріус вів діловодство (книги, реєстри, книги для обліку стягваних

мит тощо), сам жодних угод не вчиняв, однак за статусом і цензом прирівнювався до члена окружного суду (Нелін, 2014: 7).

Завідування нотаріальною частиною в столичних, губернських, повітових містах і повітах було доручено молодшим нотаріусам. Вони перебували у відомстві тих окружних судів, в окрузі яких було визначено місцезнаходження їх контори. Відповідно, нотаріус мав право виконувати нотаріальні дії в тих повітах, на територію яких поширювалась підсудність окружного суду. Угоди, укладені за межами округу, визнавались недійсними (Шевчук, 2014: 159).

За законом, молодші нотаріуси вчиняли такі дії: засвідчували в явочному порядку домашні акти; здійснювали протести векселів, заставні та морські протести; засвідчували вірність копій документів та вірність підписів на домашніх документах; приймали на зберігання документи; видавали різного роду документи, витяги, копії, довідки тощо (Нелін, 2012: 13).

Окружні суди мали право контролю й ревізії діяльності нотаріусів. Відповідальність нотаріусів була такою самою, як і працівників суду. Однак судові органи вважали нотаріальну діяльність скоріше комерційною, ніж державною. Судді-ревізори не вистачало часу вникати в нотаріальну діяльність й оцінювати нотаріальні акти на предмет їх законності, тому що вони були надмірно зайняті розглядом судових справ в окружних судах.

Найголовнішою функцією нотаріусів було вчинення угод із нерухомим майном. При кожному окружному суді утворювався нотаріальний архів, де зосереджувалися всі документи щодо угод із нерухомим майном округу. Усі молодші нотаріуси зобов'язані були щорічно надсилати свої книги в архів (Нелін, 2014: 7).

Кількість нотаріусів залежала від низки обставин: по-перше, враховувалася чисельність населення відповідної місцевості; по-друге, особливі обставини (згідно зі ст. 4 Положення). Міністерство юстиції складало розклад штатної чисельності нотаріусів, який узгоджувався з Міністерством внутрішніх справ і фінансів (Афанасьєва, 2014: 72).

27 червня 1867 р. було затверджено Правила про порядок введення в дію Положення про нотаріальну частину і Тимчасовий тариф для винагороди нотаріусів та осіб, які їх заміщають. У цих правилах зазначалося, що воно діє в тих місцевостях, де вже відкриті судові установи, передбачені Судовими статутами 1864 р. (Виноградов, 1916: 392–393).

Нотаріальні контори в м. Миколаїв та прилеглих районах знаходились у відомстві Херсонського окружного суду, «Положення про нотаріальну частину», в округах якого вводилось із 13 квітня 1869 р. (ЦДІАК. Ф. 707, Оп. 35. Спр. 7. Арк. 28). Згідно зі штатним розкладом у місті передбачалося дві посади нотаріусів (Настольная книга, 1896: 4), якими були призначені М. Д. Белін-Белінович (контора розташовувалася на вул. Бульварній, 11) і титулярний радник І. А. Поржицький (вул. Таврійська, 40) (Павловський, 1869: 97). Діяльність М. Д. Белін-Беліновича за документами простежується протягом 1869–1878 рр. (Державний архів Миколаївської області, Ф. 379. Оп. 1. Арк.1), а І. А. Поржицького упродовж 1869–1882 рр. (Державний архів Миколаївської області. Ф. 383. Оп. 1. Арк. 1–2).

У 1873 р. в місті дозволили відкрити третю нотаріальну контору, завідував якою М. П. Каверін (роки діяльності – 1873–1892) (Державний архів Миколаївської області, Ф. 149. Оп. 1. Арк. 1–7). Із 1880 до 1907 рр. замість закритої контори М. Д. Белін-Беліновича нотаріусом працював купецький син С. К. Кузнецов (Державний архів Миколаївської області. Ф. 230, оп. 1, спр. 10600, арк. 33, 43). Його контора розташовувалася по вул. Глазенапівській, 14, працювала щоденно, крім недільних і святкових днів, з 9:00 до 17:00 (Адрес-календарь, 1899: 253).

Із 1884 до 1920 рр., після закриття нотаріальної контори І. А. Поржицького його штатне місце зайняв колезький асесор М. Л. Ісаченко. Контора працювала на вул. Рождественській, 12, була відкрита щоденно в будні дні з 9:00 до 17:00, а в недільні і святкові дні виключно для прийому платежів за терміновими векселями – з 12:00 до 13:00 (Державний архів Миколаївської області, Ф. 143, оп. 1, передмова до опису, арк. 1).

Нотаріуса М. П. Каверіна згодом замінив І. Ф. Бартошинський (роки діяльності – 1893–1908) (Державний архів Миколаївської області, Ф.150, Оп.2,3, Арк.1-4), контора якого знаходилася на вул. Потьомкінській, 51 (Адрес-календарь, 1899: 253). Контора працювала щоденно, крім недільних і святкових днів, з 8 год. ранку до 16 год. вечора.

Отже, до 1899 р. у м. Миколаїв працювало три нотаріальні контори. Але з часом виникла потреба у збільшенні посад нотаріусів, що було пов'язано, по-перше, з економічним розвитком міста і, по-друге, кількістю здійснюваних нотаріальних актів нотаріусами однієї контори. Так, 18 листопада цього року Міська управа звітувала Миколаївському військовому губернатору С. П. Тиртову,

що швидке зростання м. Миколаєва, розвиток у ньому комерційних, промислових підприємств і заводів значно збільшили кількість нотаріальних угод і різного роду актів, тоді як кількість нотаріусів залишилася незмінною з часу введення судових установ. У зв'язку з цим міська управа просила про відкриття в місті з понад 100 тис. населення четвертої нотаріальної контори, пояснюючи це такими цифровими даними: у 1896 р. у місцевих нотаріусів було вчинено різного роду угод і актів 863; у 1897 р. ця цифра зросла до 1022; у 1898 р. – до 1448. Записано було за реєстром номерів: у 1896 р. – 20 720; у 1897 р. – 23 786; у 1898 р. – 26 903. Таким чином, у період останніх трьох років кількість угод збільшилась на 585 і кількість номерів за реєстрами – на 6 183 (Державний архів Миколаївської області. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 14411. Арк. 1-1 зв.). Після вивчення цього питання Міська дума вирішила його позитивно, дозволивши відкрити в місті на вул. Глазенапівській, 13, четверту нотаріальну контору, якою завідував В. І. Штулькерц (роки діяльності – 1900–1915 рр.). Контора працювала щоденно, крім недільних і святкових днів, з 9:00 до 18:00 (Адрес-календарь, 1901: 104).

Упродовж наступних років нотаріальні контори в місті утримували також: статський радник П. Л. Містюк (роки діяльності – 1908–1920 рр.; контора розташовувалася на розі Рождественської і Потьомкінської вулиць) (Державний архів Миколаївської області. Ф. 146. Оп. 1. Передмова до опису, арк. 1), колезький асесор Е. Л. Будковський (1908–1914 рр.; Глазенапівська, 16) (Державний архів Миколаївської області. Ф. 151. Оп. 1-4. Арк. 1–49) і В. Г. Мілеант (1914–1920 рр.) (Державний архів Миколаївської області, Ф. 144. Оп. 1. Передмова до опису, арк. 1). Загалом, за даними на 1913 р. у Херсонській губернії нараховувалося 56 нотаріусів (Вся Одесса, 1913: 40–45).

Отже, в м. Миколаєві упродовж 1869–1917 рр. працювали десять нотаріусів. Це дає змогу констатувати, що штат нотаріальних контор у місті був заповнений повністю. Зазначені нотаріуси займалися вчиненням таких актів: заставні, купчі, дарчі, духовниці, роздільні акти, акти про підтвердження права власності на нерухоме майно, договори, довіреності тощо (Державний архів Миколаївської області. Ф. 143. Оп. 1. Передмова до опису. Арк. 1).

Про відкриття вакансії на посаду нотаріуса друкувалася публікація в місцевій пресі. Будь-яка особа, що задовольняла встановленим вимогам, мала скласти іспит. Недопущена до іспиту особа отримувала постанову із зазначенням причин

відмови. Повторне складання іспиту дозволялося лише через рік (Ахмедов, 2007: 22).

Нотаріуси призначалися старшим головою судової палати з осіб, які склали іспит та внесли грошову заставу. У тих місцевостях, де посада нотаріуса визнавалася необхідною, але бажаючих зайняти вакансію не було, передбачалося призначення його від уряду. Нотаріус, що призначався таким чином, був державним службовцем, користувався такими самими перевагами і правами, як і секретар окружного суду, заробітна плата йому призначалася Міністерством юстиції (Долгов, 2005: 62). Праця всіх інших нотаріусів оплачувалася особливим збором, який вони стягували з осіб, які зверталися до них за послугами. Частина цього збору йшла на користь скарбниці, місцевих зборів, а решта – на користь нотаріуса (Нелін, 2012: 13).

Суттєві зміни були внесені до вимог кадрового складу нотаріальних органів. Якщо до початку реформування нотаріату, для того щоб стати писарем або наглядачем кріпосних справ, закон вимагав від кандидата здатності до викладу актів, знання законів, добросчесної поведінки і чесності, а для того, щоб отримати посаду нотаріуса або маклера за Зводом законів 1857 р. кандидату достатньо було бути просто грамотним, то Положення про нотаріальну частину 1866 р. значно розширило і посилило вимоги, що висувалися до кандидатів на нотаріальні посади. Тепер нотаріусом міг бути лише російський підданий, що досяг повноліття (21 року), несудимий, який не був державним чи просто службовцем, успішно склав іспити на вміння правильно оформляти різноманітні акти та на знання нотаріального діловодства, необхідних для нотаріуса законів, і вніс грошову заставу (до 25 тис. крб у столицях, до 15 тис. крб у губернських містах та до 10 тис. крб у повітах) (Ахмедов, 2007: 46–47).

Існувало й обмеження за національно-віросповідним принципом. Так, нотаріусами не могли бути особи єврейської національності. 1863 р. Олександр II підписав документ, що скасував дискримінацію євреїв як кандидатів у нотаріуси у смугах осілости, де дозволялося вільне проживання єврейського народу. Також, якщо в будь-якому населеному пункті існувала лише одна нотаріальна посада, на неї можна було обрати єврея, проте з обов'язкового дозволу губернського начальства (Коваленко, 2010: 166). Зокрема, в цьому році на прохання євреїв Товариства купців і ремісників м. Миколаєва, з дозволу Миколаївської міської думи, Миколаївського військового губернатора і згідно з указом Урядового Сенату

від 5 червня 1863 р. нотаріусом і маклером у м. Миколаєві було призначено євпаторійського купецького сина єврея В. Зільберберга (Державний архів Миколаївської області. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4374. Арк. 1–3). У березні 1869 р. у цьому ж місті, за дозволом військового губернатора і Херсонського окружного суду, нотаріусом було призначено єврея одеського міщанина З. Гольда (Державний архів Миколаївської області. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 7662. Арк. 1–3). Однак зазначений указ проіснував недовго і, згідно з наказом міністра юстиції від 6 червня 1887 р., євреям було знову заборонено обіймати посади нотаріусів.

Досвід застосування Положення про нотаріальну частину 1866 р. показав недосконалість низки його норм. Уже в 1871 р. Міністерство юстиції розіслало всім головам окружних судів циркуляр, в якому доручалося отримати зауваження нотаріусів із цього нормативного акта і разом зі своїм висновком подати їх у Міністерство (Афанасьєва, 2014: 160).

Врахувавши зауваження державних діячів, юристів і нотаріусів і закриваючи 19 травня 1899 р. комісію з перегляду судових положень, імператор Микола II наказав переглянути чинне Положення про нотаріальну частину. Задля цього при Міністерстві юстиції було утворено комісію для розробки попереднього проекту нової редакції Положення. Ще через чотири роки в Міністерстві було утворено Особливу нараду, яка розробила проект нової редакції Положення про нотаріальну частину.

Основними засадами цього проекту були названі: заміщення нотаріальних посад виключно юристами зі спеціальною юридичною освітою; закріплення в законі обов'язків нотаріуса; нагляд із боку судів і керівництво з їх боку службовою діяльністю; заснування нотаріальних рад і дозвіл з'їзду нотаріусів; передача кріпосних, заборонних та дозвільних книг та реєстрів нотаріусам; визначення сили нотаріальних актів як безперечних, що підлягають примусовому виконанню за виконавчими написами на самих актах (Олейнова, 2004: 72–73).

У 1902 р. укладання попереднього проекту нової редакції Нотаріального положення було доручено сенатору А. Гасману. Для розгляду проекту в березні 1902 р. було утворено Особливу нараду під головуванням сенатора С. Лук'янова. Засідання наради почалися 11 травня 1902 р. і закінчилися 14 травня 1904 р., коли проект був розглянутий і затверджений в остаточній формі. Загалом він пройшов 37 засідань (Афанасьєва, 2014: 157–158).

Однією з цілей законопроекту було залучення населення до більш частого вчинення актів за участю нотаріуса. Що ж стосується змін, вони були дуже різні. Зокрема, посилювалися роль та вплив держави і суду на організацію нотаріату та його діяльність. У текст Положення було включено тариф винагороди нотаріусів, який раніше існував у вигляді окремого документа. Для самих нотаріусів був підвищений віковий, розумовий і моральний ценз; зменшилася сума початкової застави і підвищилася сума доходу, з якого проводилося відрахування в додаткову заставу (Олейнова, 2004: 74). Передбачалася нова посада – помічник нотаріуса. Але статус нотаріуса залишався незмінним, він лише диференціювався залежно від освіти.

Чіткіше було визначено відповідальність нотаріусів, порядок відсторонення їх від посади і визначені межі компетенції дільничних суддів і поліції з вчинення нотаріальних дій. Основні повноваження нотаріусів пропонувалося зберегти в незмінному вигляді, тільки вдосконалити низку статей. Водночас нова редакція Положення розширювала перелік угод, які могли здійснюватися тільки в нотаріальному порядку, пропонувала новели, запозичені із закордонного законодавства (наприклад, процедурні вимоги, закріплені в саксонському законі про нотаріат) (Афанасьева, 2014: 204–205).

Одночасно з проектом нового Нотаріального положення було розглянуто проект нового нотаріального тарифу, який Особлива нарада визнала за необхідне збільшити як той, що не відповідає новим обставинам, і переглядати його у подальшому кожні п'ять років (Олейнова, 2004: 75).

Зрештою, ані нова редакція Положення про нотаріальну частину, ані новий нотаріальний тариф у Російській імперії так і не були прийняті. Критика, яка обрушилася на опублікований проект, змусила забрати його на доопрацювання з метою більш радикального реформування системи нотаріату. Зрештою, уряд пішов шляхом часткової і поступової зміни нотаріального законодавства. Було прийнято тільки два закони, спрямовані на удосконалення діловодства в нотаріальних архівах: Закон від 10 червня 1910 р. про зміну порядку зносин старших нотаріусів і кріпосних постанов з особами, які вчиняють кріпосні та іпотечні акти; Закон від 24 травня 1911 р. про спрощення порядку ведення старшими нотаріусами кріпосних книг (Заломов, 2012: 19). До нового Положення була прикладена пояснювальна записка, складена А. Гасманом, що містила постатейні пояснення, загальний історичний нарис нотаріату і деякі загальні судження.

Таким чином, складений законопроект Положення про нотаріальну частину 1904 р. представляв собою не принципово новий правовий акт, а вдосконалений, доповнений і оновлений старий. Проект реформування законодавства про нотаріат не був проектом, здатним принципово змінити стан справ у цій галузі. Фактично діяльність нотаріату піддавалася в проекті лише деякому вдосконаленню без принципових змін її основ. Багато наболілих проблем російського нотаріату укладчі проекту залишили без зміни. Так, не змінювався невизначений, двоїстий характер правового статусу нотаріусів, не вирішувалися принципово питання оплати їх праці. Під час обговорення було виявлено дві протилежні точки зору на майбутнє нотаріату: одна належала нотаріальній спільноті, інша виходила від уряду. Відсутність консенсусу з принципових питань реформування нотаріату зумовила той факт, що реформа так і не була проведена (Давиденко, 2010: 26).

Положення нотаріусів сильно похитнулося в роки Першої світової війни. Нотаріус Ф. Штраніх писав: «У цей важкий період будь-яка культурна продуктивність завмерла, активна діяльність людей припинилася. У такий період людям було не до юридичних угод. Відсутність впевненості в завтрашньому дні скасувала будь-яку мету придбання чого-небудь, із платою грошей за те, що не сьогодні–завтра може бути зруйноване і знищене.

Цей важкий час відобразився, своєю чергою, і на діяльності нотаріусів. Угоди про нерухомість у провінції зовсім припинилися, окрім хіба що копій реквізиційних квитанцій і описів майна біженців. Більшість провінційних нотаріусів скоротили штати своїх канцелярій до крайнього мінімуму: зі складу 5–7 службовців залишилося 2–3, а де було 2–3, там або один, або нікого, крім самого нотаріуса. Продажу було багато, та купувати нікому. Кожен вирішував, що з грошима сховатися можна всюди, а майно не сховаєш, та й стерегти і оберігати його в необхідних випадках було вкрай ризиковано». Як констатував Ф. Штраніх, війна справила на нотаріат негативний вплив. Проявивши вкрай високий підйом у всіх видах торгово-промислової діяльності, вона придушила будь-яку мобілізацію нерухомого майна і загальмувала вчинення юридичних угод до меж повного застою (Штраніх, 1916: 40).

Питання про тяжке становище нотаріусів відобразилося на сторінках періодичних видань. Першим, хто порушив це питання, був нотаріус М. Трамбицький, який вказав на значну кількість нотаріусів, які постраждали від військових дій. Більшість із них, втративши все своє майно,

перебували в тяжкому і невизначеному становищі. Спроби перевестися в інше місто ні до чого не приводили, оскільки на кожную відкриту або засновану вакансію відразу подавалась маса прохань, і вакансії незмінно займалися місцевими «особисто відомими» претендентами.

М. Трамбицький, своєю чергою, на сторінках журналу «Вестник права» звернувся до колег із проханням подумати про допомогу таким нотаріусам і вказати найбільш раціональний спосіб дій. Особисто він пропонував заснувати в таких місцях, де нотаріальна діяльність надмірно велика, нові вакансії, на час військових дій відкривати тимчасові нотаріальні контори там, де це буде визнано можливим владою судових округів, надати нотаріусам евакуйованих місцевостей переважне право перед іншими претендентами, тимчасово призначати нотаріусів на посади без встановленого іспиту (Трамбицкий, 1916: 40).

З урахуванням того, що багатьох нотаріусів було призвано до лав діючої армії, нотаріус І. Вольман порушив важливе на той час питання, чи можуть жінки тимчасово заміщати нотаріусів під час війни. Аргументував він це тим, що багато нотаріальних контор закриті, а в більшості нотаріусів працювали жінки і на них покладалися відповідальні функції (Вольман, 1916: 1217). Але, на жаль, це, як і безліч інших питань, вирішені урядом у період війни не були.

Остаточне скасування Положення про нотаріальну частину 1866 р. відбулося після Жовтневої революції 1917 р. одночасно зі зламом імперських судових органів і всього бюрократичного апарату.

Висновки. Отже, загалом позитивно оцінюючи роботу й умови праці нотаріусів у пореформений період, констатуємо, що існували доволі значні недоліки: низький освітній ценз претендента на обійняття посади нотаріуса, великі застави, невизначеність службового становища, двоступенева система закріплення прав на нерухоме майно тощо, які, однак, урядом Російської імперії за 50 років існування інституту нотаріату, вирішені не були. До того ж несприятливі умови роботи в період Першої світової війни призвели до фактичного завмирання діяльності нотаріусів у державі.

Після Жовтневої революції почався новий етап в історії нотаріату. 23 березня 1918 р. Рада народних комісарів прийняла постанову, якою скасувала «нині чинне Положення про нотаріальну частину» та ввела нове Положення муніципалізації нотаріальних контор. Декрет РНК УСРР від 19 лютого 1919 р. «Про суд» скасував дореволюційні нотаріальні органи України, що існували до того часу. Наступним Декретом РНК УСРР від 25 лютого 1919 р. засновано інститут народних нотаріусів, який проіснував до 16 квітня 1921 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адрес-календарь и справочная книжка Гор. Николаева (Херс. губ.) на 1900 год. Издание П. А. Ковалева. Николаев : Тип. сод. Л. П. Белолипским, 1899. 253 с.
2. Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского градоначальства на [год. Издание Канцелярии Николаевского Градоначальника. Николаев : Русская типо-литография, 1901. 214 с.
3. Афанасьева Е. А. Нотариат Российской империи периода модернизации страны (конец XIX – начало XX века): историко-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина. Москва, 2014. 223 с.
4. Афанасьева Е. А. Социально-правовые причины реформирования нотариальной деятельности во второй половине XIX века. *Историко-правовые проблемы: Новый ракурс*. 2014. № 10. С. 5–25.
5. Ахмедов Ч. Н. Положение о нотариальной части 1866 года как нормативное основание функционирования нотариата во второй половине XIX – начале XX века. *История государства и права*. 2007. № 8. С. 20–22.
6. Виноградов Л. Историческое развитие русского нотариата. *Вестник права*. 1916. № 15-16. С. 389–393.
7. Вольман И. С. Могут ли женщины временно замещать нотариусов. *Вестник права*. 1916. № 50. С. 1217–1218.
8. Вся Одесса. Адресная и справочная книга на 1908 год. Издание и редакция Л. П. Лисянского. Год издания седьмой. Одесса : Типография Л. А. Лисянского, 1907. 682 с.
9. Давиденко А. О. Історія виникнення нотаріату в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 23–30.
10. Державний архів Миколаївської області: а) ф. 143, оп. 1, передмова до опису, 112 арк.; б) ф. 144, оп. 1, передмова до опису, 38 арк.; в) ф. 146, оп. 1, передмова до опису, 57 арк.; г) ф. 149, оп. 1, 7 арк.; д) ф. 150, оп. 2, 3, 4 арк.; е) ф. 151, оп. 1-4, 49 арк.; ж) ф. 230, оп. 1, спр. 4374, 3 арк.; з) ф. 230, оп. 1, спр. 7662, 4 арк.; и) ф. 230, оп. 1, спр. 10600, 172 арк.; к) ф. 230, оп. 1, спр. 14411, 3 арк.; л) ф. 379, оп. 1, 1 арк.; м) ф. 383, оп. 1, 2 арк.
11. Денисяк Н. М. Короткий аналіз історії виникнення, розвитку та реформування інституту нотаріату в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 4. С. 97–100.
12. Долгов М. А. Институт нотариата в Российском государстве: историко-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2005. 149 с.

13. Долинська М. С. Особливості правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії (1783–1917 рр.). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 12–15.
14. Єфіменко Л. В. Передумови зародження нотаріату в українському праві. *Юридичний Радник*. 2010. № 4 (52). URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-bf-d0-b5-d1-80-d0-b5-d0-b4-d1-83-d0-bc-d0-be-d0-b2-d0-b8-d0-b7-d0-b0-d1-80-d0-be-d0-b4-d0-b6-d0-b5-d0-bd-d0-bd-d1-8f-d0-bd-d0-be-d1-82-d0-b0-d1-80-d1-96-d0-b0-d1-82-d1-83-d0-b2-d1-83-d0-ba/> (дата звернення: 03.02.2020).
15. Заломов В. А. Правовое регулирование создания и развития нотариата в Российской империи (1866–1917) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2012. 23 с.
16. Коваленко Л. М. Нестаріюча професія нотаря. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 163–173.
17. Настольная книга для нотариусов. Составил Д. Абоимов. Самара : Паровая тип. Н. А. Жданова, 1896. 304 с.
18. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні (IX–XVIII ст.): проблеми становлення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 15–18.
19. Нелін О. І. Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект). *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 11–15.
20. Нелін О. І. Становлення і розвиток контролю і нагляду у сфері нотаріату України і Росії у дореволюційний період: історико-правовий аналіз. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 4–9.
21. Олейнова А. Г. История становления законодательства о нотариате в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; 12.00.11 / Российская академия государственной службы при президенте РФ. Москва, 2004. 179 с.
22. Павловский Е., Ильин В. Путеводитель и адрес-календарь города Николаева на 1869 год. Николаев : Печ. в типогр. управл. Николаевского порта, 1869. 114 с.
23. Положение о нотариальной части. 14 апреля 1866 года. Санкт-Петербург : [Б. и.], 1866. 25 с.
24. Трамбицкий Н. К нотариусам-беженцам. *Вестник права*. 1916. № 2 (10 января). С. 40.
25. ЦДІАК України: а) ф. 485, оп. 1, спр. 15473, 167 арк.; б) ф. 707, оп. 35, спр. 7, 174 арк.
26. Черниш В. Нотаріат України на шляху до європейських та міжнародних стандартів. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 21–25.
27. Шевчук Л. Нотаріальна реформа 1864–1866 рр. в оцінках сучасників. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 156–162.
28. Штраних. Эхо войны на нотариальной деятельности. *Вестник права*. 1916. № 10. С. 265–266.

REFERENCES

1. Adres-kalendar y spravochnaya knyzhka hor. Nykolaeva (Khers. hub.) na 1900 hod [Calendar address and Gore reference book. Nikolaev (Khers. Prov.) for 1900] (1899). Yzdanye P. A. Kovaleva. Nykolaev : Typ. sod. L. P. Belolypskym. 253 s. [in Ukrainian].
2. Adres-kalendar y spravochnaya knyzhka Nykolaevskoho hradonachalstva na [hod. Yzdanye Kantselyaryy Nykolaevskoho Hradonachalstva [Address calendar and reference book of Nikolaev city administration for [year. Edition of the Office of the Nikolaev Mayor] (1901). Nykolaev : Russkaya typo-lytohrafiya, 214 s [in Russian].
3. Afanaseva, E. A. (2014). Notaryat Rossyyskoy ymperyyu peryoda modernyzatsyy strany (konets XIX – nachalo XX veka): ystoryko-pravovoe yssledovanye [Notary of the Russian Empire during the country's modernization period (end of the 19th – beginning of the 20th century): historical and legal research]. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
4. Afanaseva, E. A. (2014). Sotsyal'no-pravovyye prychyny reformyrovanyya notaryalnoy deyatel'nosti vo vtoroy polovynе XIX veka [Social and legal reasons for the reform of notarial activities in the second half of the 19th century]. *Ystoryko-pravovyye problemy: Novyy rakurs – Historical-Legal Problems: the New Viewpoint*. # 10. S. 5–25 [in Russian].
5. Akhmedov, Ch. N. (2007). Polozhenye o notaryalnoy chasty 1866 hoda kak normatyvnoe osnovanye funktsyonirovaniya notaryata vo vtoroy polovynе XIX – nachale XX veka [The regulations on the notarial part of 1866 as the normative basis for the functioning of notaries in the second half of the 19th – beginning of the 20th century]. *Ystoryya hosudarstva y prava – History of State and Law*. # 8. S. 20–22 [in Russian].
6. Vynohradov, L. (1916). Ystorycheskoe razvytye russkoho notaryata [The historical development of Russian notaries]. *Vestnyk prava – Herald of law*. # 15-16. S. 389–393 [in Russian].
7. Volman, Y. S. (1916). Mohut ly zhenshchyny vremenno zameshchat notaryusov [Can women temporarily replace notaries]. *Vestnyk prava – Herald of law*. # 50. S. 1217–1218 [in Russian].
8. Vsyа Odessa. Adresnaya y spravochnaya knyha na 1908 hod [All Odessa. Address and reference book for 1908] (1907). Yzdanye y redaktsyya L. P. Lysyanskoho. Hod yzdanyya sed'moy. Odessa : Typografiya L. A. Lysyanskoho, 682 s. [in Russian].
9. Davydenko, A. O. (2010). Istoriya vynykennyya notariatu v Ukrayini [History of the notary in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsional'noho universytetu. Yurydychni nauky. – Visnyk of Zaporizhzhya National University. Law Sciences*. # 4. S. 23-30 [in Ukrainian].
10. Derzhavnyy arkhiv Mykolayivskoyi oblasti – *State Archives of Mykolaiv Oblast*: a) f. 143, op. 1, Peredmovа do opysu, 112 ark.; b) f. 144, op. 1, Peredmovа do opysu, 38 ark.; v) f. 146, op. 1, Peredmovа do opysu, 57 ark.; h) f. 149, op. 1, 7 ark.; d) f. 150, op. 2, 3, 4 ark.; e) f. 151, op. 1-4, 49 ark.; zh) f. 230, op. 1, spr. 4374, 3 ark.; z) f. 230, op. 1, spr. 7662, 4 ark.; y) f. 230, op. 1, spr. 10600, 172 ark.; k) f. 230, op. 1, spr. 14411, 3 ark.; l) f. 379, op. 1, 1 ark.; m) f. 383, op. 1, 2 ark [in Ukrainian].

11. Denysyak, N. M. (2012). Korotkyy analiz istoriyi vynyknennya, rozvytku ta reformuvannya instytutu notariatu v Ukraini [A brief analysis of the history of the emergence, development and reform of the Institute of Notaries in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: yurysprudentsiya – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*. Odesa : Feniks, Vyp. 4. S. 97–100 [in Ukrainian].
12. Dolhov, M. A. (2005). Ynstitut notaryata v Rossyyskom hosudarstve: ystoryko-pravovoe yssledovanye [Institute of notaries in the Russian state: historical and legal research]. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
13. Dolynska, M. S. (2017). Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya notarialnoyi diyalnosti na ukrayinskykh zemlyakh u skladi Rosiys'koyi imperiyi (1783–1917 rr.) [Features of legal regulation of notarial activity of the Ukrainian lands within the Russian Empire (1783-1917)]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*. Vyp. 5. T. 1. S. 12–15 [in Ukrainian].
14. Yefimenko, L. V. (2010). Peredumovy zarozhennya notariatu v ukrayinskomu pravi [Prerequisites for the birth of a notary in Ukrainian law]. *Yurydychnyy Radnyk – Legal advisor*. #4 (52). URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-bf-d0-b5-d1-80-d0-b5-d0-b4-d1-83-d0-bc-d0-be-d0-b2-d0-b8-d0-b7-d0-b0-d1-80-d0-be-d0-b4-d0-b6-d0-b5-d0-bd-d0-bd-d1-8f-d0-bd-d0-be-d1-82-d0-b0-d1-80-d1-96-d0-b0-d1-82-d1-83-d0-b2-d1-83-d0-ba/> (data zvernennya: 03.02.2020) [in Ukrainian].
15. Zalomov, V. A. (2012). Pravovoe rehulyrovanye sozdannya y rozvytyya notaryata v Rossyyskoy ympery (1866–1917) [Legal regulation of the creation and development of notaries in the Russian Empire (1866–1917)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
16. Kovalenko, L. M. (2010). Nestariyucha profesiya notarya [The aging profession of notary]. *Byuleten Ministerstva yustytisyi Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*. # 8. S. 163-173 [in Ukrainian].
17. Nastolnaya knyha dlya notaryusov [Handbook for notaries] (1896). Sostavyl D. Aboymov. Samara : Parovaya typ. N. A. Zhdanova, 304 s. [in Russian].
18. Nelin, O. I. Instytut notariatu v Ukraini (IX-XVIII st.): problemy stanovlennya [Notary Institute in Ukraine (IX-XVIII centuries): problems of formation] (2013). *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Chronicles of KUL*. #1. S. 15–18 [in Ukrainian].
19. Nelin, O. I. Stanovlennya i rozvytok instytutu notariatu v Ukraini (istoryko-pravovyy aspekt) [Establishment and development of a notary institution in Ukraine (historical and legal aspect)] (2012). *Yurydychna Ukrayina – Legal Ukraine*. #7. S. 11–15 [in Ukrainian].
20. Nelin, O. I. (2014). Stanovlennya i rozvytok kontrolyu i nahlyadu u sferi notariatu Ukrainy i Rosiyi u dorevolutsiynnyy period: istoryko-pravovyy analiz [Formation and development of control and supervision in the sphere of notary of Ukraine and Russia in the pre-revolutionary period: historical and legal analysis] // *Yurydychna Ukrayina – Legal Ukraine*. #11. S. 4–9 [in Ukrainian].
21. Oleynova, A. H. (2004). Ystoryya stanovlennya zakonodatelstva o notaryate v Rossy [The history of the establishment of legislation on notaries in Russia]. (*Candidate's thesis*). Moskva [in Russian].
22. Pavlovskyy, E., Ylyn, V. (1869). Putevodytel y adres-kalendar horoda Nykolaeva na 1869 hod [Guide and addressed-calendar of the city of Nikolaev for 1869]. Nykolaev : Pech. v typohr. upravl. Nykolaevskoho porta, 114 s. [in Russian].
23. Polozhenye o notaryalnoy chasty [Regulation on the notarial part] (1866). 14 aprelya 1866 hoda. SPb.: [B. y.], 25 s. [in Russian].
24. Trambytskyy, N. (1916). K notaryusam-bezhentsam [To refugee notaries]. *Vestnyk prava – Herald of law*. #2. S. 40 [in Russian].
25. TsDIAK Ukrainy – *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*: a) f. 485, op. 1, spr. 15473, 167 ark.; b) f. 707, op. 35, spr. 7, 174 ark [in Ukrainian].
26. Chernysh, V. (2013). Notariat Ukrainy na shlyakhu do yevropeyskykh ta mizhnarodnykh standartiv [Notary of Ukraine on the way to European and international standards]. *Yurydychna Ukrayina – Legal Ukraine*. #2. S. 21–25 [in Ukrainian].
27. Shevchuk, L. (2014). Notarialna reforma 1864-1866 rr. v otsinkakh suchasnykiv [Notary reform of 1864-1866 in the estimates of contemporaries]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna – Visnyk of Lviv University. Law Series*. Vyp. 59. S. 156–162 [in Ukrainian].
28. Shtranykh (1916). Эхо войны на notaryalnoy deyatelnosti [The echo of war on notarial activities]. *Vestnyk prava – (Herald of law)*. #10. S. 265–266 [in Russian].